

PUOLUEEN FRAKTIOITUMISASTEEN MITTAAMISESTA

Pertti Timonen

1. Johdanto

Puoluejärjestelmää ja usein samalla koko poliittista järjestelmää kuvaavia ja mittaavia indeksejä on kehitelty runsaastikin,¹ mutta sen sijaan yksittäisten puolueiden sisäisen tilan kartoittamiseen sopivia mittareita ei juuri ole ollut

saatavilla; puolueiden parlamenttiryhmien koheesioiden mittaustekniikka on tällä lohkolla vienyt lähes kaiken huomion.² Tässä artikkelissa on kuitenkin tarkoitus käsitellä puolueiden sisäistä tilaa, niiden fraktioitumisastetta, ja vaikka puolueen fraktioitumisaste sekä puolueen parlamenttiryhmän koheesio eivät olekaan toisistaan täysin riippumattomia, koheesiomittaukset eivät kerro riittävästi puolueen fraktiorakenteesta.³

Puoluefraktion on *Raphael Zariski* määrittänyt lyhyesti ja ytimekkäästi seuraavasti:⁴

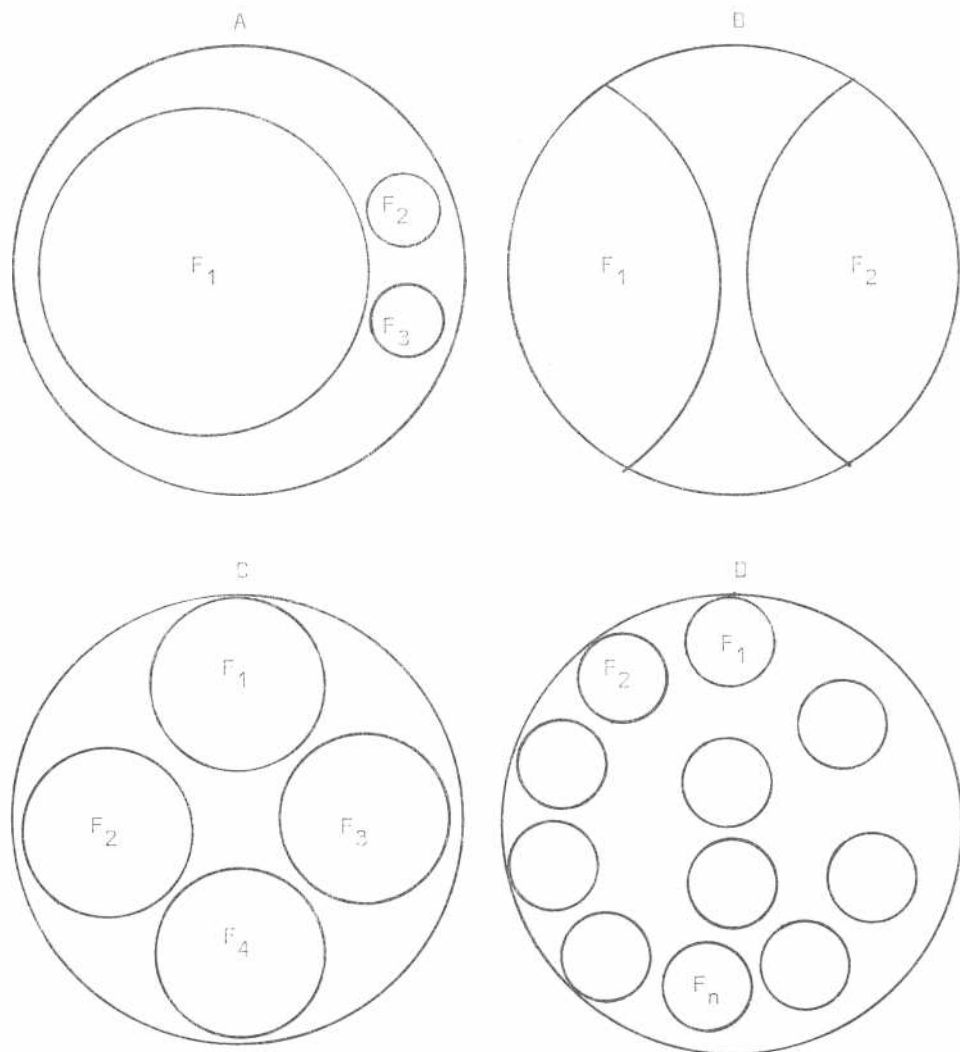
»... we might define a faction as any intra-party combination, clique, or grouping whose members share a sense of common identity and common purpose and are organized to act collectively — as a distinct bloc within the party — to achieve their goals.»

Zariskin mukaan fraktiolla tulee siis olla oma identiteetti, päämäärä sekä organisaatio. Näiden seikkojen lisäksi tähänastinen fraktiotutkimus on kiinnittänyt huomiota mm. fraktioiden esiintymissyihin sekä yhteyksiin erilaisiin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin tekijöihin; erityisesti Italian sosialistinen puolue ja Japanin liberaalis-demokraattinen puolue ovat olleet useaan otteeseen fraktiotutkijoiden suurennuslasin alla.⁵

Tämän artikkelin tarkoituksena on kuitenkin pohtia, kuinka puolueen fraktioitumisastetta voitaisiin mitata kokonaisuudessaan. Tähän tarkoitukseenhan ei riitä esimerkiksi se, että jossain äänestystilanteessa todetaan eri fraktioiden saamat kannatusosuudet. Zariski on omassa tutkimuksessaan jakanut erilaiset fraktioitumistilanteet kaksifraktioisiin ja monifraktioisiin,⁶ mutta ainakin teoriassa varianssi voi olla suurempikin, kuten kuviosta 1 ilmenee.

Tilanteessa A puolueessa esiintyy vain yksi iso fraktio ja ehkä joitakin pieniä fraktioita. Tilanteessa B esiintyy kaksi isoa fraktiota, tilanteessa C muutamia harvoja isohkoja fraktioita ja tilanteessa D useita pienehköjä fraktioita. Ongelma on: kuinka suuri puolueen fraktioitumisaste on kussakin tilanteessa? Tilanteessa A yksi fraktio kattaa lähes koko puolueen, eikä sillä ole juuri minkäänlaista vastapainoa, joten puolue vaikuttaa varsin yhtenäiseltä. Näin ollen fraktioitumisastetta ei voida yhdestä isosta fraktiosta huolimatta pitää korkeana. Sen sijaan tilanne B, jossa puolueen sisällä esiintyy kaksi isoa fraktiota, tuntuu puolueen yhtenäisyyden kannalta kaikkein arveluttavimmalta, koska taistelu enemmistön saavuttamiseksi muodostuu yleensä tällaisessa tilanteessa rajuksi.

Tilanteissa C ja D fraktioita esiintyy lukumääräisesti paljon, joten puolue vaikuttaa hyvin hajanaiselta. Fraktioitumisaste ei kuitenkaan välttämättä ole korkea, koska fraktiot ovat heikkoja ja niiden välisen kilpailun intensiteetti matala. Päätöksentekotilanteissa ja kilpailun intensiteetin kohotessa C- ja D-tyyppisillä tilanteilla onkin taipumusta kehittyä B-tyyppistä tilannetta

Kuvio 1. Erilaiset teoreettiset fraktioitumistilanteet.

kohti,⁷ jolloin puolueen yhtenäisyys joutuu huomattavasti suuremmalle koe-
tukselle. Toisin sanoen tuntuisi perustellulta olettaa, että puolueen fraktioitu-
misaste on suurimmillaan silloin, kun puolueen yhtenäisyys on pahimmin uhat-
tuna eli tilanteessa B. Edellisen perusteella kehitettävän fraktioitumisasteen
mittarin tulisi saada suurimmat arvonsa silloin, kun puolue on jakautunut kah-
teen isoon fraktioon. Lisäksi mittarin tulisi ottaa huomioon se, että puolueissa
on useimmiten paljon sellaisia, jotka eivät halua samaistua yhteenkään frak-

tion, vaan jättäytyvät niiden ulkopuolelle. He saattavat jossain kysymyksessä tukea toista ja jossain toisessa kysymyksessä taas jotain toista fraktiota.⁸ Vaikka puolueen sisäisessä päätöksenteossa esiintyy runsaasti »joko-tai»-tilanteita, on monissa henkilövalinnoissakin kuitenkin mahdollisuus jakaa äänensä eri fraktioiden ehdokkaille. Tämän artikkelin empiirinen aineisto on koottu juuri tämäntyyppisestä tilanteesta.

2. Tutkimusaineisto sekä fraktioitumisasteen mittarin kehittäminen sen pohjalta

Empiirinen aineisto perustuu SDP:n toimeenpanemaan jäsenäänestykseen Hämeen läänin pohjoisessa vaalipiirissä asetettaessa ehdokkaita vuoden 1972 edustajainvaaleihin. Puolueäänestyksen nimellä kulkeva jäsenäänestys tapahtui 7—8. marraskuuta 1971, ja siihen oli oikeutettu osallistumaan noin 5 500 asianmukaisesti jäsenmaksunsa suorittanutta puolueen jäsentä. Kuitenkin vain hieman vajaa puolet käytti tuota oikeuttaan. Hyväksytyjä vaalilippuja kertyi 2 715.

Tuohon aikaan voimassa olleiden SDP:n sääntöjen mukaan jäsenäänestyksessä sai äänestää niin useaa ehdokasta, kuin puolueella oli vaalipiiristä kansanedustajia lisättynä kahdella.⁹ Tämä merkitsi sitä, että Pohjois-Hämeessä jäsen sai äänestää enintään kuutta (6) ehdokasta. Ja kun puolueosastojen asettamia ehdokaskandidaatteja oli kaikkiaan 41 (ks. liite 1), jäsenellä oli ehdokkaita valitessaan enemmän kombinaatiomahdollisuuksia kuin lotossa, varsinkin kun hän voi äänestää myös vähempää kuin kuutta ehdokasta. Kombinaatiomahdollisuuksia oli kaikkiaan:

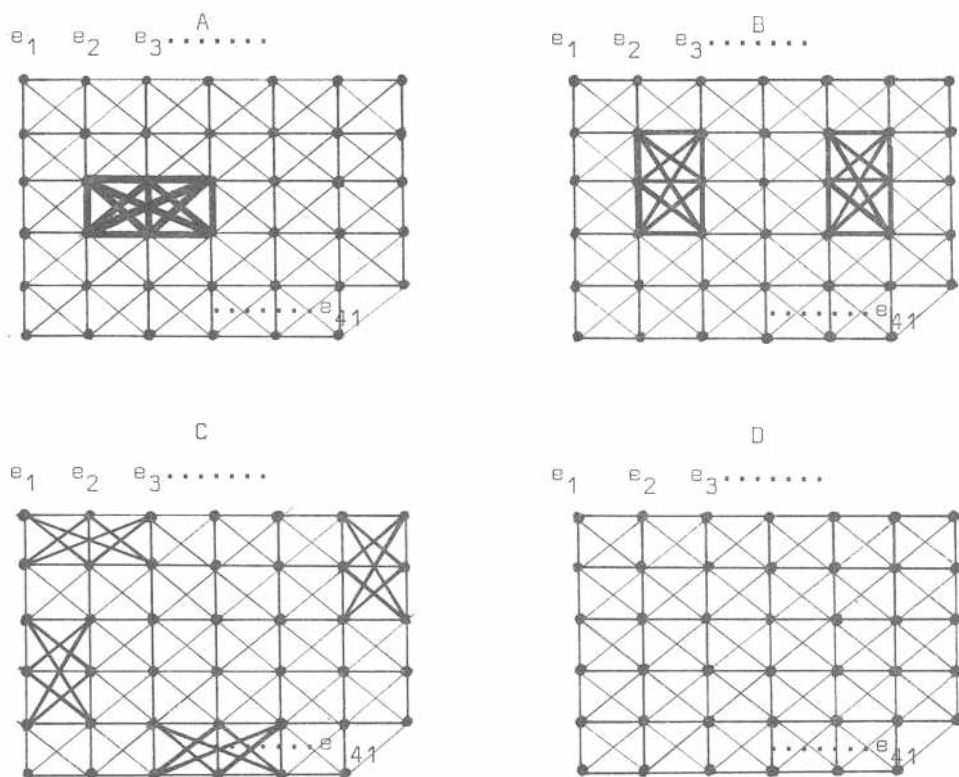
$$\sum_{k=1}^6 \frac{41!}{k! (41-k)!} = 5\,358\,577$$

Kuinka sitten mahdollisten puolueen sisäisten fraktioiden voidaan olettaa käyttäytyvän tällaisessa jäsenäänestystilanteessa? Vaihtoehtoja lienee lähinnä kaksi: joko pyritään keskittämään äänet täydelle määrälle ehdokkaita tai siten keskityksen kohteena olevien ehdokkaiden lukumäärää supistetaan jo tässä vaiheessa, koska oletetaan, että kaikilla ei ole kuitenkaan menestymismahdollisuuksia varsinaisissa vaaleissa. Molemmat taktiikat ovat mahdollisia ja varmasti myös käytettyjä. Täyden listan taktiikkaa suosii se, että näin voidaan testata useampien ehdokkaiden mahdollista vaalimenestystä ja samalla jää mahdollisimman paljon pelivaraa ehdokaslistan lopullista päätöksentekotilaisuutta varten. Haittapuolena on äänten hajoamisuhka sekä jäsenäänestyksessä että varsinaisissa vaaleissa.

Käyttävätpä fraktiot kumpaa taktiikkaa tahansa, molemmilla on joka

tapauksessa erilaisten ehdokaskombinaatioiden lukumäärää vähentävä vaikutus. Jos sen sijaan puolueen sisällä ei fraktioita juuri esiinny, erilaisia ehdokaskombinaatioita syntyy »sattumanvaraisesti», niiden lukumäärä kasvaa suureksi ja ne peittävät melko tasaisesti koko ehdokaskandidaattijoukon. Puolueen sisäiseen fraktiorakenteeseen palautettuna kombinaatiotilanne muodostuu joksikin kuviossa 2 olevista vaihtoehtoista. Yksi iso fraktio »tuottaa» yhden ylivoimaisesti muita useammin esiintyvän ehdokaskombinaation (vaihtoehto A), kaksi isoa fraktiota vastaavasti kaksi esiintymisfrekvenssiltään isoa kombinaatiota (B) jne.

Kuvio 2. Kombinaatioiden muodostuminen erilaisissa fraktioitumistilanteissa

Puolueen sisäisen fraktioitumisasteen mittarin (F) konstruointi voidaan aloittaa tilanteesta B, jossa aikaisempien oletusten mukaan fraktioitumisaste on korkein. Merkittävään suosituimman kombinaation esiintymisfrekvenssiä f_1 :llä ja toiseksi suosituimman kombinaation frekvenssiä f_2 :lla. Nyt voitaisiin

fraktioitumisasteen mittariksi ajatella $f_1:n$ ja $f_2:n$ yhteenlaskettua osuutta kombinaatioiden kokonaismäärästä, joka on samalla äänestäjien lukumäärä, ja jota voitaisiin merkitä $N:llä$ eli fraktioitumisaste olisi:

$$\frac{f_1 + f_2}{N}$$

Tällöin ei $f_1:n$ ja $f_2:n$ keskinäinen suuruus kuitenkaan vaikuttaisi mittariin millään tavalla. Koska tämä on kuitenkin fraktioitumisasteen kannalta merkityksellistä (vrt. tilannetta B tilanteeseen A), mittaria tulisi korjata kertomalla se $\frac{f_1}{N}:llä$ ja $\frac{f_2}{N}:llä$, minkä jälkeen kaava näyttäisi seuraavalta:

$$\frac{f_1 f_2 (f_1 + f_2)}{N^3}$$

Jotta kaava saisi fraktioitumisasteen maksimitilanteessa (puolue kokonaisuudessaan jakautunut kahteen yhtä suureen fraktioon, mikä ilmenee tämän tyyppisessä valintatilanteessa kahtena frekvenssiltään yhtä suurena kombinaationa ilman päällekkäisyyksiä) arvon 1, se pitää kertoa vielä 4:llä. Samalla voitaisiin lukemat muuttaa myös prosenteiksi kertomalla ne 100:lla, jolloin kaavan lopullinen muoto olisi:

$$F = 100 \cdot \frac{4 f_1 f_2 (f_1 + f_2)}{N^3} \text{ } \%$$

Konstruoidun kaavan mielekkyyttä voidaan tarkastella sen antamien lukemien perusteella. Seuraavassa muutamia hypoteettisia esimerkkejä:

$$100 \cdot \frac{4 \cdot \frac{9N}{10} \cdot \frac{1N}{10} \left(\frac{9N}{10} + \frac{1N}{10} \right)}{N^3} \text{ } \% = 36 \text{ } \%$$

$$100 \cdot \frac{4 \cdot \frac{N}{2} \cdot \frac{N}{2} \left(\frac{N}{2} + \frac{N}{2} \right)}{N^3} \text{ } \% = 100 \text{ } \%$$

$$100 \cdot \frac{4 \cdot \frac{N}{4} \cdot \frac{N}{4} \left(\frac{N}{4} + \frac{N}{4} \right)}{N^3} \text{ } \% = 12.5 \text{ } \%$$

$$100 \cdot \frac{4 \cdot \frac{N}{10} \cdot \frac{N}{10} \left(\frac{N}{10} + \frac{N}{10} \right)}{N^3} \text{ } \% = 0.8 \text{ } \%$$

Tuntuu siltä, että mittari antaa herkästi melko korkeita lukemia, kun puolueessa esiintyy kaksi fraktiota, jotka yhdessä kattavat koko puolueen, vaikka näiden fraktioiden keskinäiset suuruuserot olisivat melkoiset. Sen sijaan fraktioiden lukumäärän kasvu alentaa nopeasti lukemia. *Kaava siis korostaa kaksifraktioista tilannetta, mikä lienee kuitenkin sekä teoreettisesti että käytännön kokemuksen kannalta oikeutettua.*

3. Mittarin soveltaminen

Edellä on todettu, että puolueen sisäisen fraktion taktiikkana olisi todennäköisesti keskittää äänet täydelle tai jonkin verran supistetulle määrälle. ehdokkaita. Se, kuinka moniehdokkaisia kombinaatioita jäsenet todellisuudessa käyttivät, ilmenee seuraavasta asetelmasta:¹⁰

6 ehdokkaan kombinaatio	47 %	(1281)
5 — » —	11	(296)
4 — » —	13	(354)
3 — » —	13	(342)
2 — » —	9	(247)
1 — » —	7	(195)
	100 %	(2715)

Asetelman mukaan lähes puolet jäsenistä äänesti suurinta sallittua määrää eli kuutta ehdokasta, kun taas toinen puolikas jakautui melko tasaisesti muiden vaihtoehtojen kesken. Täyden ehdokasmäärän taktiikka tuntuu siis saavan hienoista tukea.

Paljon enemmän puolueen fraktiotilanteesta kertoo kuitenkin aineistossa esiintyvien erilaisten kombinaatioiden lukumäärä. Korkean fraktioitumisasteen tulisi oletusten mukaan vähentää erilaisten kombinaatioiden lukumäärää huomattavasti ja tuottaa samalla muutamia harvoja frekvenssiltään suuria kombinaatioita. Tämän tutkimuksen kohteena olevassa aineistossa esiintyi kuitenkin peräti 1 904 erilaista kombinaatiota. Kun äänestyslippujen kokonaismäärä oli 2 715, tulee yhden kombinaation keskimääräiseksi esiintymisfrekvenssiksi 2 715 : 1 904 eli 1.4. Jo tämän tuloksen perusteella tuntui SDP:n fraktioitumisaste ainakin Pohjois-Hämeessä todella alhaiselta.

Koska erilaisten kombinaatioiden lukumäärä osoittautui näin suureksi, oli täysi syy olettaa, etteivät edes suosituimpien kombinaatioiden frekvenssit kohoaisi kovin korkeiksi. Seuraava asetelma, jossa on ehdokkaiden lukumäärän mukaan eriteltyinä suosituimpien kombinaatioiden esiintymiskerrat, vastaakin hyvin ennako-odotuksia:

6 ehdokasta:	5 ehdokasta:	4 ehdokasta:
1. fr = 24	1. fr = 7	1. fr = 17
2. fr = 12	2. fr = 7	2. fr = 11
3 ehdokasta:	2 ehdokasta:	1 ehdokas:
1. fr = 18	1. fr = 13	1. fr = 25
2. fr = 15	2. fr = 12	2. fr = 24

SDP:n sisäinen fraktiorakenne tuntuu suuresti muistuttavan tilannetta D (ks. kuvat 1 ja 2), jossa puolueen sisäinen fraktioitumisaste on hyvin alhainen, sillä suosituimpienkin kombinaatioiden frekvenssit ovat todella alhaisia. Sitä paitsi yhden ehdokkaan kombinaatioiden muita korkeammat lukemat ovat myös vastoin fraktio-oletuksia.

Jos nyt tämän empiirisen aineiston arvot sijoitetaan konstruoituun fraktioitumisasteen kaavaan, siihen tulisi sijoittaa suosituimpien yksifraktioisten kombinaatioiden frekvenssit, koska ne ovat kaikkein korkeimmat. Koska yhden ehdokkaan kombinaatiot eivät kuitenkaan tuo parhaalla mahdollisella tavalla esiin ehdokkaiden välisiä suhteita ja mahdollisia fraktiorakenteita, jatkotutkimuksiin valittiin suosituin kuuden ehdokkaan kombinaatio, sillä sen frekvenssi oli seuraavaksi korkein. Sen vastinpariksi olisi voitu valita mikä tahansa muista suosituimmista kombinaatioista, joissa ei olisi esiintynyt samoja ehdokkaita, mutta systemaattisuuden vuoksi valinta kohdistui toiseksi suosituimpaan kuuden ehdokkaan kombinaatioon, koska eri kombinaatioiden frekvensseissä ei ollut suuriakaan eroja. Fraktioitumisasteeksi muodostui näin ollen:

$$100 \cdot \frac{4 \cdot 24 \cdot 12 (24 + 12)}{2715^3} \% \text{ eli } 0.0002 \%$$

Toisin sanoen SDP:n fraktioitumisaste Pohjois-Hämeessä on aivan olematon.

On kuitenkin ilmeistä, että täysin »puhtaan» kombinaation vaatimus on liian ankara, sillä esimerkiksi alueellisten syiden vuoksi jäsenet äänestävät herkästi oman kotikuntansa ehdokkaita, vaikka valitsisivatkin suurimman osan ehdokkaista fraktiollisin perustein. Näin ollen on perusteltua, että kombinaatioihin sallitaan esimerkiksi kaksi »virhettä». Tällaiseksi virheeksi on syytä hyväksyä myös kahden ehdokkaan puuttuminen. Kun eri kombinaatioiden esiintymistiheydet laskettiin näiden kriteerien mukaan — ydinehdokkaiden (4) päällekkäisesiintymisiä ei kuitenkaan hyväksytty —, nousivat frekvenssiltään suurimmiksi seuraavat kombinaatiot (ks. liite 1):

$$\left. \begin{array}{l} 5. Flinck \\ 7. Halme \\ 22. Loikkanen \\ 31. Sandelin \\ e_i \\ e_j \end{array} \right\} \text{ fr} = 118$$

$$\left. \begin{array}{l} 2. Ahonen \\ 13. Kauko \\ 15. Koivisto \\ 36. Sipilä M. \\ e_u \\ e_v \end{array} \right\} \text{ fr} = 31$$

Näitä frekvenssejä soveltamalla fraktioitumisasteeksi tulee seuraava:

$$100 \cdot \frac{4 \cdot 118 \cdot 31 (118 + 31)}{2715^3} \% \text{ eli } 0.01 \%$$

Laskentakriteerien helpottaminenkaan ei juuri pysty mittarin SDP:n fraktioitumisasteesta antamaa lukemaa kohottamaan.

4. Kombinaatioiden fraktiotulkinta

Tähän mennessä ei ole vielä ollenkaan käsitelty useimmin esiintyvien kombinaatioiden fraktiollista relevanssia eli sitä, ovatko kombinaatiot syntyneet täysin sattumanvaraisesti vai voidaanko ne myös tulkita eri fraktioiden ilmentymiksi. Jos tältä pohjalta tarkastellaan kahta viimeksi »eristettyä» kombinaatiota (ks. edellinen luku), niistä ensimmäinen (*Flinck, Halme, Loikkanen, Sandelin*; $fr = 118$) edustaa mitä ilmeisimmin puolueen *keskusta—oikeisto-fraktiota*.

Toinen kombinaatio voidaan puolestaan tulkita lähinnä *Koiviston* esiintymisen perusteella *vasemmistofraktioksi*. Muut tämän kombinaation ehdokkaat (*Ahonen, Kauko, Sipilä M.*) ovat tekniikan ylioppilaita, ja heidän esiintymistään voidaan pitää enemmänkin jonkinlaisena teekkarihengen ja vaalimatemaattisen oivalluksen ilmentymänä kuin vakavana pyrkimyksenä ehdokkaaksi. Tuloksen perusteella näyttää selvältä, ettei vasemmistofraktio ole *Koiviston* ohella tukenut ketään muuta ehdokasehdokasta.

Vaikka useimmin esiintyneet kombinaatiot voitiinkin tulkita mielekkäästi, koko tähänastinen tulosanti on kuitenkin korostanut SDP:n fraktioitumisasteen alhaisuutta. Asian entistä perusteellisempaa selvittämistä varten laskettiin vielä ehdokasehdokkaiden yhteisesiintymismatriisi eli toisin sanoen niiden kombinaatioiden lukumäärä, joissa ehdokasehdokkaat esiintyvät yhdessä. Aineiston tiivistämiseksi on matriisi taulussa 1 tulostettu kuitenkin vain lopulliselle ehdokaslistalle päässeiden osalta (13 ehdokasta).

Tämän jälkeen laskettiin vielä kaksi suhteellisen yhteisesiintymisen matriisia. Toisin sanoen katsottiin, kuinka suuressa osassa kaikista esiintymisistään ehdokas e_i esiintyy yhdessä ehdokkaan e_j kanssa ja vastaavasti, kuinka suuressa osassa kaikista esiintymisistään ehdokas e_j esiintyy yhdessä ehdokkaan e_i kanssa. Koska koko yhteisesiintymisanalyysi ei kuitenkaan tuonut paljoakaan lisäinformaatiota, nämä matriisit on jätetty tässä artikkelissa tulostamatta.

Aikaisemmin havaitun heikohkon *oikeisto—vasemmisto -ulottuvuuden* lisäksi yhteisesiintymisanalyysi toi esiin vain vieläkin heikomman *Tampere—maaseutu -ulottuvuuden*, jonka Tampereen puoleiseen päähän sijoittuivat lähinnä *Auvinen, Santaharju*, ja Loikkanen ja maaseudun puoleiseen päähän

Taulu 1. Ehdokkaiden yhteisesiintymismatriisi sekä kokonaisäänimäärät jäsenäänestyksessä (ks. liite 1.)

	280	1073	1269	750	956	747	236	495	843	500	1292	293	266
	4	5	7	10	15	18	19	21	22	27	31	32	41
4 Auvinen		124	96	55	64	61	7	46	129	31	121	60	3
5 Flinck			555	325	313	327	88	183	437	169	645	83	72
7 Halme				406	396	409	111	239	358	264	702	126	116
10 Järvisalo-Kanerva					256	234	58	156	186	141	374	60	48
15 Koivisto						248	112	211	245	216	456	111	92
18 Lahti-Nuuttila							62	151	228	138	478	73	93
19 Laine								29	43	44	101	30	20
21 Lindholm									139	104	292	44	37
22 Loikkanen										107	511	68	49
27 Pennanen											218	59	28
31 Sandelin												130	124
32 Santaharju													13
41 Vuorenpää													

Vuorenpää ja Laine (ks. taulu 1). Edellisistä kaikki ovat kotoisin Tampereelta ja jälkimmäisten kotipaikkakunnat ovat Virrat ja Mänttä.

Koko ehdokaskenttää pyrittiin esittämään myös graafisesti, mutta tämä osoittautui mahdottomaksi, sillä tilanteen visualisointi olisi vaatinut moniaineksisen, kyhmyisen pallon konstruointia. Yritys vain vahvisti entisestään käsitystä SDP:n fraktioitumisasteen alhaisuudesta.

5. Tiivistelmä

Tässä artikkelissa on käsitelty puolueen sisäisen fraktioitumisasteen mittaamista sellaisen aineiston pohjalta, jota kertyy puolueen sisäisissä valinnoissa, joissa samalla kertaa äänestetään useaa eri ehdokasta. Tässä tarkastellun jäsenäänestyksen lisäksi tällaisia tilanteita syntyy eduskunta- ja valtuustoryhmien kokouksissa, puolueosastoissa ja kunnallisjärjestöissä, piiri- ja puoluekokouksissa jne. Ne eivät ole siis mitenkään harvinaisia, vaan niitä esiintyy puoluehierarkian eri tasoilla, mikä saattaa mahdollistaa eri tasojen välisen vertailun.

Konstruointia fraktioitumisasteen mittaria voidaan toki soveltaa myös tavanomaisiin joko-tai -äänestystilanteisiin, mutta tällainen tilanne ei ole useinkaan itse fraktioitumisasteen mittaamisen kannalta relevantti, koska se ei anna mahdollisuuksia »kompromisseihin», ellei nyt sitten äänestämästä pidättäyty-

mistä katsota sellaiseksi. Tällaisiin tilanteisiin sovellettuna mittari voi siis antaa perusteettoman korkeita arvoja.

Kaiken kaikkiaan mittarin käyttökelpoisuuden ratkaisee kuitenkin vasta tulevaisuus. Tässä yhteydessä voidaan vain todeta, että mittari korostaa kaksifraktioista tilannetta, mikä ei kuitenkaan liene sen enempää teoreettisesti kuin käytännönkään kannalta heikkous.

Liite 1. Jäsenäänestyksessä mukana olleet ehdokaskandidaatit ammatteineen ja jäsenäänestyksessä saatuine äänimäärineen

Nimi	Ammatti	Äänimäärä
01 Ahola, Vilho	pienviljelijä	86
02 Ahonen, Timo	tekn.yo.	72
03 Antila, Rauni	jyrsijä	110
04 Auvinen, Arvo	jyrsijä	280
05 Flinck, Anni	kansanedustaja	1073
06 Haapala, Aila	tehtaantnt.	93
07 Halme, Antti	tiedotussihteeri	1269
08 Hokkanen, Eino	veturinkuljettaja	70
09 Häyrinen, Osmo	lehtori	76
10 Järvisalo-Kanerva, Riitta	ekonomi	750
11 Kallio, Jorma	opiskelija	204
12 Kari, Tyko	osastosihteeri	111
13 Kauko, Olli	tekn.yo.	67
14 Kauppinen, Sakari	insinööri	113
15 Koivisto, Tellervo	kansanedustaja	956
16 Kytöniemi, Anneli	sos.sihteeri	160
17 Lahdenpää, Irja	sot.av. as.tukias.hoit.	282
18 Lahti-Nuuttila, Pentti	markkinointijohtaja	747
19 Laine, Jermu	rehtori	236
20 Laitinen, Heikki	tekn.yo.	63
21 Lindholm, Eero	vapaa-ajanohjaaja	495
22 Loikkanen, Eino	kansanedustaja	843
23 Merikoski, Sirkka	toiminnanjohtaja	96
24 Niemi, Yrjö	puh.asentaja	48
25 Ojala, Ilkka	tekn.yo.	61
26 Oksanen, Arvo	fil.lis.	33
27 Pennanen, Erkki	kirkkoherra	500
28 Salminen, Heikki	piiriasiamies	126
29 Salonen, Pekka	teknikko	108
30 Salovaara, Einar	lääket.lis.	210
31 Sandelin, Valdemar	kansanedustaja	1292
32 Santaharju, Veikko	asentaja	293
33 Seuranen, Erkki	työnjohtaja	60
34 Sinkka, Paavo	pienviljelijä	301
35 Sipilä, Arvo	varastonhoitaja	237
36 Sipilä, Markku	tekn.yo.	65

37	Säynäväjärvi, Mauri	kirvesmies	154
38	Toivonen, Eine	toimistoapul.	61
39	Tuutti, Markku	insinööri	40
40	Vihieriäntä, Joel	toimistosihiteeri	189
41	Vuorenpää, Kauno	toimittaja	266

LÄHDEVIITTEET:

¹ Ks. esim. Raimo Väyrynen, Puoluejärjestelmien kuvaaminen keskittymis-, fragementoitumis- ja entropiamittojen avulla, *Politiikka* 4/1970, ss. 293—295.

² Ks. esim. Ergun Ozbudun, Party Cohesion in Western Democracies: A Causal Analysis, *Comparative Politics Series*, Series Number: 01—006. Vol 1. Artikkelissa on lisäksi varsin hyvä aihetta koskeva bibliografia.

³ Ks. esim. Ozbudun, ma., s. 321.

⁴ Raphael Zariski, Party Factions and Comparative Politics: Some Preliminary Observations, *Midwest Journal of Political Science* 4/1960, s. 33.

⁵ Ks. esim. Hans H. Baerwald, Factional Politics in Japan, *Current History*, April/1964, ss. 223—229 ja 243—244; Michael Leiserson, Factions and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation Based on the Theory of Games, *The American Political Science Review* 3/1968, ss. 770—787; Norman K. Nicholson, The Factional Model and the Study of Politics, *Comparative Political Studies* 3/1972, ss. 291—314; Robert A. Scalapino & Junnosuke Masumi, *Parties and Politics in Contemporary Japan*, Los Angeles 1962, ss. 54—81 ja Appendix; Nathaniel B. Thayer, *How the Conservatives Rule Japan*, Princeton 1969, ss. 15—57 ja Appendix; Raphael Zariski, The Italian Socialist Party: A Case Study in Factional Conflict, *The American Political Science Review* 2/1962, ss. 372—390; Zariski (1960), ma. sekä Raphael Zariski & Susan Welch, The Correlates of Intraparty Depolarizing Tendencies in Italy, *Comparative Politics* 3/1975, ss. 407—433.

⁶ Ks. Zariski (1960), ma., ss. 27—51.

⁷ Ks. Leiserson, ma.

⁸ Ks. Zariski (1960), ma., s. 36.

⁹ *SDP:n säännöt*, 39 §.

¹⁰ Suurimman osan tämän tutkimuksen kombinaatiolaskelmista ovat tehneet tilastotieteen proseminarityönään ylioppilaat Jussi Hyvönen, Hannu Pääkkönen ja Eila Tapaninen, mistä lausun kauneimmat kiitokseni.